

Chapter: Ps 5

Q.1 थोडक्यात उत्तरे लिहा. (PS)

12

1 भारताचे अमेरिकेशी असणारे दृढसंबंध भारताच्या आर्थिक विकासाला पोषक ठरतात. असे तुम्हास वाटते का? सकारण स्पष्ट करा.

- Ans** i. भारताचे अमेरिकेशी असणारे दृढसंबंध भारताच्या आर्थिक विकासाला पोषक ठरतात असे मला वाटते. अमेरिका हा भारताचा सुरुवातीपासूनच महत्वाचा व्यापारी भागीदार आहे.
ii. अनेक भारतीय लोक शिक्षण आणि नोकरी या निमित्ताने अमेरिकेला जात होते.
iii. तेथील आदिवासी भारतीयांमुळे अमेरिका आणि भारत यांच्यात सांस्कृतिक, सामाजिक व आर्थिक संबंध वाढत गेले आहेत.
iv. शीतयुद्धानंतर भारत आणि अमेरिका यांच्यातील सुरक्षाविषयक संबंध मोठ्या प्रमाणावर वाढले.
v. भारताने मुक्त अर्थव्यवस्थेचे धोरण स्विकारल्यानंतर हळूहळू भारताचा आर्थिक प्रगतीचा वेग वाढू लागला. त्याचा परिणाम भारत आणि अमेरिका यांच्यातील व्यापारी संबंध अधिक दृढ होण्यास झाला.
vi. संरक्षण विषयक सहकार्य करार, आण्विक सहकार्य करार या दोन करारांमुळे भारत अमेरिका दरम्यान सर्व क्षेत्रात सहकार्याचे संबंध निर्माण झाले आहेत. अशाप्रकारे भारताचे अमेरिकेशी असणारे दृढसंबंध भारताच्या आर्थिक विकासाला पोषक ठरत आहेत.

2 भारत - पाकिस्तान तणाव कमी करण्यासाठी तुम्ही कोणते उपाय सुचवाल?

- Ans** भारत आणि पाकिस्तान या दोन राष्ट्रांमध्ये काश्मीर समस्या, अण्वस्त्र विषयक संघर्ष या बाबतीत वाद आहे. शिवाय या दोन्ही राष्ट्रांचे जगाकडे पाहण्याचे दृष्टीकोन वेगळे आहेत.
i. भारतीय जागतिक दृष्टीकोनानुसार भारताने शीतयुद्धकालीन लष्करी संघटनांना विरोध केला. मात्र पाकिस्तानने इस्लामी जगताशी आणि चीनशी संबंध राखण्याचा प्रयत्न करून अमेरिकेच्या लष्करी संघटनेत प्रवेश केला. पाकिस्तानने भारताप्रमाणेच लष्करी संघटनांना विरोध करायला हवा होता.
ii. भारत सामंजस्याने हे वाद सोडविण्याचा प्रयत्न करत आहे पण पाकिस्तान त्याला योग्य प्रतिसाद देत नाही. सामंजस्याने प्रश्न सोडविण्यासाठी पाकिस्तानने सहकार्य करावे.
iii. काश्मीर प्रश्नावरून पाकिस्तानने 1965 मध्ये भारताबरोबर युद्ध पुकारले होते. असे युद्ध न करता शांतपणे चर्चा करून पाकिस्तानने प्रश्न सोडविण्याचा प्रयत्न केला पाहिजे.
iv. अणुचाचण्यांमुळे दोन्ही देशात आण्विक संघर्ष होण्याची भीती व्यक्त केली जाते. पाकिस्तान अण्वस्त्र टाकण्याची नेहमी धमकी देतो हे योग्य नाही.
v. सर क्रीक क्षेत्रातील सीमावाद पाकिस्तानने चर्चेने सोडवावा.
vi. पाकिस्तान भारताच्या विरोधात दहशतवाद्यांना पाठिंबा देत आहे. आणि दहशतवादी कारवाया घडवून आणत आहे ते पाकिस्तानने बंद करावे व परस्परांनी संवाद साधून आपसांतील संघर्ष मिटवावेत असे मला वाटते.

3 "भारताचे शेजारच्या राष्ट्रांशी तणावपूर्ण संबंध असल्याने अंतर्गत विकास साधण्यात अडथळे निर्माण होतात" या विधानाशी तुम्ही सहमत आहात का? सकारण स्पष्ट करा.

- Ans** i. भारताचे फक्त पाकिस्तान व चीन या शेजारच्या राष्ट्रांशी तणावपूर्ण संबंध आहेत. त्यामुळे काही अंशी अंतर्गत विकास साधण्यात अडथळे निर्माण होतात. पण तरीही मी या विधानाशी सहमत नाही. कारण चीनबरोबर भारताने अनेक वेळा चर्चा केल्यामुळे हळूहळू भारत चीन संबंधात सुधारणा होते आहे.
ii. आता फक्त पाकिस्तान सोडला तर अफगाणिस्तान, श्रीलंका, बांगलादेश, म्यानमार, नेपाळ, भूतान, मालदीव या शेजारच्या देशांशी मैत्रीपूर्ण संबंध भारताने प्रस्थापित केले आहेत.
iii. आर्थिक आणि तंत्रज्ञानाच्या दृष्टीने भारत अधिक विकसित आहे व आकाराने ही भारत मोठा आहे. त्यामुळे भारत विविध क्षेत्रात अंतर्गत विकास साधत आहे.
iv. मात्र पाकिस्तान सतत दहशतवादी कारवाया घडवून आणत आहे. भारताच्या विरोधात दहशतवाद्यांना पाठिंबा देत आहे. त्यामुळे भारताला संरक्षणावर मोठ्या प्रमाणात खर्च करावा लागत आहे.
v. त्यामुळे अंतर्गत विकास साधण्यात थोड्या प्रमाणात बाधा येत आहे. मात्र इतर सर्व शेजारी राष्ट्रांचे भारताशी संबंध मैत्रीपूर्ण असल्यामुळे त्या राष्ट्रांच्या साहाय्याने भारत विविध क्षेत्रात प्रगती करत म्हणून वरील विधानांशी मी पूर्ण सहमत नाही.

4 शेजारच्या राष्ट्रांमध्ये लोकशाही प्रस्थापित होण्यासाठी भारताने केलेल्या प्रयत्नांविषयी उदाहरणासह माहिती द्या.

- Ans** i. भारताने आपल्या शेजारी असलेल्या अफगाणिस्तान मध्ये शांतता, सुरक्षितता, स्थैर्य आणून तेथील हिंसाचाराला आळा घालण्यासाठी व लोकशाही सरकार स्थापना करण्यासाठी मदत देऊ केली आहे.
ii. बांगलादेशाला पाकिस्तानच्या वर्चस्वापासून मुक्त केले. तेथे लोकशाही सरकार आले.
iii. नेपाळमध्ये पूर्वी राजेशाही होती. १९९० साली नेपाळची लोकशाहीच्या दिशेने वाटचाल सुरू झाली.

- iv. भारताने नेपाळला आर्थिक प्रगती पायाभूत सुविधा, अन्नविषयक गरजा व व्यापार यांसाठी मदत केली.
- v. म्यानमारमध्ये लष्करी राजवट होती तेथे लोकशाही प्रस्थापित करण्यासाठी ऑग सान सू क्यी यांनी दीर्घकाळ लढा दिला. भारताने म्यानमारला पाठिंबा दिला आहे.

5 भारत अमेरिका यांच्यात सहकार्याचे संबंध निर्माण होण्यामागील पार्श्वभूमी विशद करा.

- Ans** i. 1998 मध्ये भारताने अणुचाचण्या केल्यामुळे काही काळ भारत व अमेरिका संबंधामध्ये तणाव निर्माण झाला होता.
 ii. हे संबंध सुधारण्यासाठी भारत व अमेरिका यांच्यामध्ये चर्चेच्या अनेक फे-या घेतल्या गेल्या.
 iii. चर्चेच्या या अनेक फे-यांमधून भारत अण्वस्त्रांचा जबाबदारीने वापर करेल असा अमेरिका संबंधात आमूलाग्र बदल घडून आले.
 iv. संरक्षणविषयक करार व आण्विक सहकार्याचा करार हे भारत - अमेरिका संबंधातील महत्वाचे टप्पे आहेत. गेल्या पाच वर्षांत भारत आणि अमेरिका यांच्या दरम्यान सर्वच क्षेत्रात सहकार्याचे संबंध निर्माण झाले आहेत.

6 दक्षिण आशियायी प्रादेशिक सहकार्य संघटना कोणते कार्य करत आहे?

- Ans** i. सार्क ही दक्षिण आशियाई राष्ट्रांनी 1985 मध्ये स्थापन केलेली प्रादेशिक संघटना आहे.
 ii. दक्षिण आशियाई राष्ट्रांमध्ये आर्थिक सहकार्य निर्माण करणे व त्याद्वारे संपूर्ण दक्षिण आशियाचा विकास साधणे हा या संघटनेचा हेतू आहे.
 iii. सार्क संघटना म्हणजे सर्व दक्षिण आशियाई देशांनी एकत्र येऊन आपल्या समान प्रश्नांची व समान हितांची चर्चा करण्याचे व्यासपीठ होय.
 iv. दारिद्र्य निर्मूलन, शेतीचा विकास, तंत्रज्ञानातील क्रांती हे दक्षिण आशियाई देशांचे काही समान हितसंबंध आहेत.
 v. दक्षिण आशियाई देशांना परस्परांशी व्यापार करणे अधिक सोपे जावे म्हणून सार्कच्या व्यासपीठावर काही महत्वाचे करार करण्यात आले. त्यानुसार संपूर्ण दक्षिण आशियाचे एक मुक्त व्यापारक्षेत्र निर्माण करण्याचे ठरवण्यात आले आहे.
 vi. दक्षिण आशियाई राष्ट्रांच्या समान विकासासाठी दक्षिण विश्वविद्यालय यासारख्या संस्था आणि दक्षिण आशियाई मुक्त व्यापार क्षेत्र हा करार करण्यात आला आहे.

Q.2 दिलेल्या पर्यायापैकी योग्य पर्याय निवडून विधाने पुन्हा लिहा. (PS)

- 1** भारत आणि पाकिस्तान या देशांच्या संबंधावर प्रभाव असणा-या बाबी .....
 अ. दोन्ही राष्ट्रांच्या जागतिक दृष्टीकोनातील फरक   ब. काश्मीर समस्या
 क. अण्वस्त्रविषयक संघर्ष   ड. वरील सर्व समस्या

Ans भारत आणि पाकिस्तान या देशांच्या संबंधावर प्रभाव असणा-या बाबी **वरील सर्व समस्या.**

- 2** भारताशी आंतरराष्ट्रीय सरहद्द खुली असणारा देश .....
 अ. पाकिस्तान   ब. बांगलादेश   क. नेपाळ   ड. म्यानमार

Ans भारताशी आंतरराष्ट्रीय सरहद्द खुली असणारा देश **नेपाळ.**

- 3** भारताशी तणावपूर्ण संबंध असणारे देश .....
 अ. पाकिस्तान व चीन   ब. नेपाळ व भूतान
 क. म्यानमार व मालदीव   ड. अफगाणिस्तान व अमेरिका

Ans भारताशी तणावपूर्ण संबंध असणारे देश **पाकिस्तान व चीन.**

Q.3 पुढील विधाने चूक कि बरोबर ते सकारण लिहा (PS)

- 1** दक्षिण आशियायी राष्ट्रांमध्ये भारताचे स्थान महत्वाचे आहे.

Ans बरोबर -

कारण अफगाणिस्तान, बांगलादेश, श्रीलंका, नेपाळ, भूतान, मालदीव या सर्व राष्ट्रांना भारत आर्थिक व इतर सर्व प्रकारची मदत करत आहे. या देशांमधील समस्या सोडविण्यासाठी हातभार लावत आहे. म्हणून दक्षिण आशियायी राष्ट्रांमध्ये भारताचे स्थान महत्त्वपूर्ण आहे.

- 2** श्रीलंका सरकारच्या मदतीसाठी भारताने शांतीसेना पाठवली.

Ans बरोबर -

कारण श्रीलंकेतील तामिळ लोक व श्रीलंकेचे सरकार यांच्यातील संघर्षामुळे 1985 नंतर श्रीलंकेत अस्थिरता निर्माण झाली होती. त्यावेळी श्रीलंका सरकारच्या मदतीसाठी भारताने शांतीसेना पाठवली होती.

- 3** भारत - चीन संबंध मैत्रीपूर्ण आहेत.

Ans चूक -

कारण भारत आणि चीन यांच्यामध्ये सीमाप्रश्न व तिबेटचा दर्जा व दोन प्रश्नांवरून संघर्ष चालू आहे. चीन पाकिस्तानला करत असलेल्या शस्त्रपुरवठा, क्षेपणास्त्र व अण्वस्त्र तंत्रज्ञान यामुळे भारताच्या सुरक्षेला असणारा धोका अधिकच वाढला आहे. चीनने भारतावर 1962 साली आक्रमणही केले होते. भारत - चीन संबंधात थोडी सुधारणा होत आहे. पण आजून मैत्रीपूर्ण संबंध प्रस्थापित झालेले नाहीत.

Q.4 संकल्पना / टिपा लिहा. (PS)

- 1** भारत - नेपाळ मैत्री करार

3

3

8

- Ans** i. नेपाळ आणि भूटान हे चारी बाजूंनी डोंगरी भूभागाने वेढलेले देश आहेत. त्यांच्या सीमा भारताशी आणि चीनशी जोडलेल्या आहेत.
 ii. भारत व नेपाळ यांच्यातील मैत्रीपूर्ण संबंधाचा पाया 1950 साली भारत - नेपाळ मैत्री कराराने घातला गेला.
 iii. या कराराने नेपाळमधील नागरिकांना भारतामध्ये सहज प्रवेशच नव्हे तर सरकारी नोकरी आणि उद्योग करायचा परवाना मिळाला आहे.
 iv. नेपाळमध्ये राजेशाही होती. 1990 साली नेपाळची लोकशाहीच्या दिशेने वाटचाल सुरू झाली. आर्थिक प्रगती, पायाभूत सुविधा, अन्नविषयक गरजा आणि व्यापार यांसाठी आणि उर्जेसाठी नेपाळ भारतावर अवलंबून आहे.
 v. तसेच नेपाळमधील 2015 मध्ये झालेल्या भूकंपाच्या वेळी भारताने नेपाळला मदत केली होती.

2 मॅकमोहन रेषा

- Ans** i. भारत व चीन यांच्यातील संघर्ष दोन प्रश्नांशी निगडित आहे.
 अ. सीमाप्रश्न
 ब. तिबेटचा दर्जा
 ii. भारत आणि चीन यांच्यात सीमेवरून जो वाद आहे तो अक्साई चीन आणि मॅकमोहन रेषा या क्षेत्रांशी संबंधित आहे.
 iii. चीनचा दावा आहे की, अक्साई चीन. आणि मॅकमोहन रेषेच्या दक्षिणेकडील प्रदेश (अरूणाचल प्रदेश) हा चीनचा भूप्रदेश आहे.
 iv. मॅकमोहन रेषा ही आंतरराष्ट्रीय सीमारेषा आहे हे चीन मान्य करत नाही. हा सीमावाद संवादाच्या मार्गाने सुटावा म्हणून भारताने अनेक वेळा प्रयत्न केले. परंतु त्यास फारसे यश आले नाही. 1962 मध्ये चीनने भारतावर आक्रमण केले.

3 सिमला करार

- Ans** i. भारत आणि पाकिस्तान या दोन्ही राष्ट्रांचे जगाकडे पाहण्याचे दृष्टिकोन वेगळे आहेत.
 ii. भारतीय जागतिक दृष्टिकोनानुसार भारताने शीतयुद्धकालीन लष्करी संघटनांना विरोध केला आणि भारत - पाकिस्तान संघर्ष द्विपक्षीय म्हणजे आपापसांत सोडवण्याचा प्रयत्न केला.
 iii. १९७२ साली करण्यात आलेला 'सिमला करार' या तत्वावर आधारलेला होता. याउलट पाकिस्तानने इस्लामी जगताशी आणि चीनशी संबंध राखण्याचा प्रयत्न करून अमेरिकेच्या लष्करी संघटनेत प्रवेश केला.

4 भारत - अफगाणिस्तान संबंध

- Ans** i. अफगाणिस्तानमध्ये राजकीय अस्थिरता मोठ्या प्रमाणावर आहे. तालिबान या दहशतवादी संघटनेचे तेथील वर्चस्व हे त्याला कारणीभूत आहे.
 ii. अफगाणिस्तानमध्ये शांतता, सुरक्षितता आणि स्थिर आणणे, तेथील हिंसाचाराला आळा घालणे, लोकशाही सरकार स्थापन करण्यास मदत करणे यासाठी भारताने अफगाणिस्तानला मदत देऊ केली आहे.
 iii. तसेच युद्धामुळे नष्ट झालेल्या दळणवळणाच्या सुविधा निर्माण करणे, रस्ते बांधणी विज्ञान आणि तंत्रज्ञान क्षेत्रात सहकार्य, शाळा, आरोग्य सुविधा, सिंचन प्रकल्प यांची उभारणी अशा सर्वच क्षेत्रात भारत अफगाणिस्तानला मदत करत आहे.

Q.5 दिलेल्या सूचनेप्रमाणे कृती करा (PS)

1 झालेले करार / देवाण घेवाण आणि संबंधित देश

क्र.	झालेले करार / देवाण घेवाण	संबंधित देश
i.	.....	भारत-पाकिस्तान
ii.	मॅकमोहन रेषा	.....
iii.	.....	भारत-बांगलादेश
iv.	नैसर्गिक वायूंची आयात	.....
v.	.....	भारत-अमेरिका
vi.	पायाभूत क्षेत्र विकास, दळणवळण, आरोग्य	.....
vii.	.....	भारत-आफ्रिका

Ans

क्र.	झालेले करार / देवाण घेवाण	संबंधित देश
i.	सिमला करार, ताश्कंद करार	भारत पाकिस्तान
ii.	मॅकमोहन रेषा	भारत-चीन
iii.	पाणीवाटप व सीमारेषा संबंधी करार	भारत-बांगलादेश
iv.	नैसर्गिक वायूंची आयात	भारत पश्चिम आशियाई देश (इराण, कुवेत, बहरीन)

v.	संरक्षण व आण्विक सहकार्याचा करार	भारत-अमेरिका
vi.	पायाभूत क्षेत्र विकास, दळणवळण, आरोग्य	भारत-जपान
vii.	शिक्षण, कौशल्ये, आरोग्य इ. बाबतीत भारताने आफ्रिकेला आर्थिक साहाय्य व आफ्रिकेकडून उर्जा मिळविण्यासाठी प्रयत्न	भारत-आफ्रिका

